

prof. dr hab. Stanisław Krasowicz
IUNG-PIB
w Puławach

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr inż. Bogusława Włodarczyka
pt. „Ocena zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych na glebach lekkich
w powiecie Przysucha”

Uwagi ogólne

W literaturze rolniczej i ekonomiczno-rolniczej często prezentowany jest pogląd, że możliwości zrównoważonego rozwoju rolnictwa powinny być oceniane na różnych poziomach zarządzania: kraju, regionu, gminy, gospodarstwa, a nawet pola. Jednak wiele ocen ma charakter fragmentaryczny, gdyż odnoszą się one tylko do wybranych cech czy kryteriów zrównoważonego rozwoju.

Część prac dotyczy pojedynczych gospodarstw lub niewielkich ich grup. Brakuje opracowań o szerszym zasięgu, dotyczących kompleksowej (wieloaspektowej) oceny, opartych na wynikach większych populacji gospodarstw, umożliwiających różnorodne klasyfikacje i ocenę stopnia zrównoważenia według różnych kryteriów (celów), w tym także ekologicznych. Widoczna jest także, duża dowolność w doborze cech i kryteriów oceny. Utrudnia to lub uniemożliwia obiektywną, wieloaspektową ocenę uwzględniającą zakres pojęcia „zrównoważony rozwój rolnictwa”. Możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarstw powinny być oceniane z uwzględnieniem konkretnego regionu lub subregionu, a także specyfiki i intensywności produkcji rolniczej.

W świetle tych stwierdzeń **wybór tematu rozprawy uważam za trafny, a jednocześnie uzasadniony stanem badań.**

Zlokalizowanie badań w województwie mazowieckim, w powiecie Przysucha, charakteryzującym się dużym udziałem gleb lekkich i wyraźnie się zaznaczającą specjalizacją oraz zróżnicowaniem gospodarstw uważam za istotny walor recenzowanej pracy. Wielu autorów, w tym także pracowników IUNG-PIB, wskazywało, że znacznie trudniej uzyskać równowagę rozwoju gospodarstw funkcjonujących na glebach słabych i bardzo

słabych. Możliwości zrównoważonego rozwoju są też zależne od kierunku produkcji w gospodarstwach lub ich grupach.

Na podstawie badań ankietowych, przeprowadzonych w roku 2005 w 100 celowo dobranych gospodarstwach, danych statystycznych GUS oraz poprawnie dobranej literatury Autor przygotował cenną pod względem merytorycznym, wielowątkową rozprawę naukową. Uważam jednak, że Autor nie zaakcentował w sposób wyraźny w zapisie celów badań na stronie 19 metodycznego znaczenia pracy. **Osobiście uważam, że właśnie znaczenie metodyczne pracy decyduje o jej wartości i przydatności praktycznej.** Szczegółowa, bardzo wnikliwa i ciekawa analiza gospodarstw oparta na danych sprzed 11 lat nie daje bowiem podstaw do bieżącej oceny stopnia zrównoważenia rolnictwa w powiecie Przysucha. Jest ona natomiast dobrą ilustracją prawidłowości i przydatności przyjętej metodyki. Trudno bowiem wnioskować w oparciu o „dane historyczne” o sytuacji produkcyjno-ekonomicznej gospodarstw rolniczych, funkcjonujących na glebach lekkich i specjalizujących się w różnych kierunkach produkcji. W polskim rolnictwie zaszło w ciągu 12 lat, jakie upłynęły od integracji Polski z Unią Europejską w 2004 roku, szereg wielokierunkowych zmian. Z całą pewnością wywarły one również wpływ na rolnictwo w powiecie Przysucha.

Dane zamieszczone w tabeli 5, na stronie 28, przedstawiają badaną populację gospodarstw na tle średnich dla kraju, województw i powiatu przysuskiego w roku 2005. Z tego punktu widzenia ciekawa analiza porównawcza odnosi się do roku 2005. Nie daje ona jednak rzeczywistego obrazu sytuacji w chwili obecnej. Analiza danych GUS wskazuje na dużą dynamikę i wielokierunkowość zmian w rolnictwie, m. in., na koncentrację produkcji.

Nie ulega wątpliwości, że badania omówione w recenzowanej rozprawie były przedsięwzięciem trudnym i pracochłonnym, co może być jedną z przyczyn „historycznego charakteru analizy” i długiego okresu pracy nad dysertacją. Z uwagi na szeroki zakres i wieloaspektowość analizy badania były przedsięwzięciem pracochłonnym i trudnym oraz wymagającym dużego zasobu wiedzy oraz umiejętności opracowania i interpretacji bogatego materiału źródłowego.

Hipoteza robocza, stanowiąca wyznacznik konstrukcji i treści pracy została sformułowana w sposób prawidłowy. Wynika ona z umiejętnego przeglądu literatury (stanu badań) odnoszącej się do problematyki zrównoważonego rozwoju. Sformułowane dla zweryfikowania hipotezy roboczej cele badań są przedstawione w sposób precyzyjny. Uważam jednak, że z uwagi na specyfikę pracy należało, jako pierwszy, wprowadzić cel

„Opracowanie metodyki oceny zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych”. Wymienione na stronie 19 cele badań są, według mnie, konsekwencją (pochodnymi) zastosowania zaproponowanej metodyki, którą uważam za znaczący walor pracy. Metodyka ta jest w dużym stopniu oryginalna.

Należy podkreślić, że o pracochłonności badań zadecydowała przyjęta klasyfikacja i różnorodność grupowań gospodarstw, uwzględniająca podane na stronie 20 kryteria podziału; typy gospodarstw oraz warunki ich funkcjonowania, jakość gleb użytków rolnych i intensywność produkcji. Warto podkreślić, że badana populacja 100 gospodarstw obejmowała typowe dla powiatu Przysucha gospodarstwa sadownicze, warzywne, mieszane i bydłowe. Dwa pierwsze typy gospodarstw stosunkowo rzadko były dotychczas oceniane przez pryzmat kryteriów zrównoważonego rozwoju i spełniania zasad dobrej praktyki rolniczej. Uwzględnianie tych dwóch typów gospodarstw uważam za cenny i nowatorski aspekt badań.

Recenzowana rozprawa jest opracowaniem bogatym pod względem treści, a jednocześnie syntetycznym, pozbawionym długich, szczegółowych rozważań, niepotrzebnie zwiększających objętość pracy. Ma ona łącznie objętość 108 stron. Jej struktura jest prawidłowa, a zarazem typowa dla rozpraw doktorskich, przygotowywanych pod nadzorem pracowników IUNG-PIB. Składa się ona bowiem ze wstępu, 4 rozdziałów o zróżnicowanej objętości, wniosków, wykazu literatury obejmującego 125 pozycji w języku polskim oraz streszczeń w językach polskim i angielskim. Układ pracy i kolejność rozdziałów są logicznie uzasadnione i odzwierciedlają specyfikę przeprowadzonych badań.

We wstępie na 2 stronach Autor, w sposób syntetyczny i klarowny, wprowadza w tematykę pracy. Akcentuje celowość i potrzebę oceny realizacji zasad zrównoważonego rozwoju w gospodarstwach rolnych o różnych kierunkach produkcji na glebach lekkich.

Treścią rozdziału 1 zatytułowanego „Przegląd literatury” o objętości 13 stron, jest przemyślane omówienie stanu badań z uwzględnieniem różnych wskaźników i kryteriów oraz kierunków produkcji rolniczej. Ocenę przeprowadzono na podstawie 125 pozycji literatury w języku polskim. Rozdział ukazuje złożoność problematyki, a także uzasadnia wybór tematu i sformułowanie hipotezy roboczej. Rozdział 2, o objętości tylko 6 stron nosi tytuł „Cel, zakres i metodyka badań”. Jednak metodyka jest przedstawiona w sposób przejrzysty i zrozumiały. Tabelaryczne (tabele 1-4) przedstawienie kryteriów i wskaźników

ułatwia zrozumienie zastosowanego postępowania metodycznego. W rozdziale 3 pt. „Omówienie wyników”, liczącym 57 stron, Autor zaprezentował wyniki przeprowadzonych badań w postaci 41 tabel (łącznie jest ich 45), 6 rysunków (wykresów) oraz części opisowej (analitycznej), zawierającej komentarze a także wyjaśnienia związków i zależności przyczynowo-skutkowych.

Zastosowane grupowania gospodarstw i oceny stopnia zrównoważenia w zależności od uwarunkowań glebowych i organizacyjno-ekonomicznych, są konsekwencją przyjętych założeń metodycznych i stanu badań. Tabele i rysunki są czytelne i zrozumiałe, a komentarze i wyjaśnienia świadczą o znajomości specyfiki gospodarstw rolniczych w regionie objętym badaniami oraz zrozumieniu zasad zrównoważonego rozwoju i dobrej praktyki rolniczej. Doktorant nie ograniczył się do prostych zestawień tabelarycznych lecz konsekwentnie poszukiwał zależności, posługując się analizą korelacji i regresji, mając świadomość, że siła związków jest zróżnicowana.

W rozdziale 4 pt. „Dyskusja” na 11 stronach Autor skonfrontował wyniki swoich badań z rezultatami uzyskanymi przez innych autorów, specjalizujących się w problematyce zrównoważonego rozwoju. Należy zaznaczyć, że badane gospodarstwa (100 gospodarstw) były większe i uzyskiwały lepsze wyniki od ogółu gospodarstw w powiecie Przysucha i w województwie mazowieckim. Zarówno analizę wyników badań (rozdział 3), jak i ich konfrontację z rezultatami badań innych autorów (rozdział 4 Dyskusja) oceniam pozytywnie. Wyniki swoich badań Autor przedstawił na 2 stronach w formie 11 czytelnych, poprawnie sformułowanych wniosków.

Raz jeszcze pragnę podkreślić, że za istotny i główny walor pracy uważam opracowaną i sprawdzoną w trakcie badań metodykę. Według mnie, po ewentualnych uzupełnieniach i niewielkich korektach, może być ona stosowana w badaniach prowadzonych w gospodarstwach, zlokalizowanych w różnych regionach Polski. Szkoda, że w pracy ten aspekt nie został w sposób wyraźny uwypuklony. Moim zdaniem, ma on istotne znaczenie z punktu widzenia oceny wartości naukowej dysertacji.

Generalnie recenzowaną rozprawę doktorską mgr inż. Bogusława Włodarczyka, ze względu na poprawność merytoryczną i szeroką, wieloaspektową analizę, potwierdzającą prawidłowość zastosowanej metodyki, oceniam pozytywnie.

Uważam, że mimo oparcia analizy na wynikach badań ankietowych sprzed 11 lat rozprawa ma szereg walorów, do których przede wszystkim zaliczam znaczenie metodyczne

i wieloaspektowość oceny. Myślę, że może i powinna ona być wykorzystana do doskonalenia metod pracy doradczej i tworzenia programów szkoleń dla rolników i doradców. Widzę także pewne możliwości jej wykorzystania w działalności dydaktycznej na uczelniach wyższych i w średnich szkołach rolniczych. Praca jest napisana w sposób zrozumiały, a liczba usterek stylistycznych i błędów literowych jest relatywnie mała. Pragnę też podkreślić, że Doktorant nie jest pracownikiem naukowym uczelni czy instytutu. Jednak legitymuje się umiejętnościami pisanie prac i naukowej analizy zjawisk i zależności w rolnictwie. Po szczegółowym zapoznaniu się z pracą, z pozycji i obowiązku recenzenta przedstawiam kilka uwag szczegółowych, w części zapewne dyskusyjnych. Mam nadzieję, że będą one uwzględnione w dyskusji naukowej, która powinna być integralną częścią publicznej obrony pracy doktorskiej.

Uwagi szczegółowe (dyskusyjne)

1. Tytuł rozprawy w części tylko odzwierciedla zakres analizy. Badaniami objęto gospodarstwa funkcjonujące na glebach bardzo słabych, słabych i średnich (tabela 1). Najliczniejszą grupę (52 jednostki) stanowią gospodarstwa na glebach słabych, o wskaźniku bonitacji 0,5 – 0,7, ale znaczący udział mają także gospodarstwa na glebach bardzo słabych (25) i średnich (23). Czy w związku z tym tytuł nie powinien zawierać sformułowania „na różnych glebach”. Mam świadomość, że powiat przysuski ma generalnie duży udział gleb słabych, ale nie jest obszarem jednorodnym. Badane gospodarstwa różnią się ze względu na jakość gleb.
2. Zapewne pojęcia gleby lekkie i gleby słabe charakteryzują podobne właściwości gleb. Czy jednak nie należałoby konsekwentnie trzymać się jednego z tych pojęć, zapewne tego uwzględnionego w metodyce i w tabelach. Inne określenie jest w tytule i hipotezie pracy.
3. Szkoda, że Autor charakteryzując powiat Przysucha nie podał zróżnicowania gmin według opracowanego w IUNG-PIB wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Uważam, że ten wskaźnik mógłby być zamieszczony na rys. 1 (mapce gmin w powiecie przysuskim) i wzbogaciłby charakterystykę obszaru na którym funkcjonowały badane jednostki.
4. W tabelach 27-34 podawany jest udział gospodarstw pogrupowanych według przyjętych cech, nie spełniających kryteriów ilościowych i jakościowych, dobrej praktyki rolniczej.

Wartości tych wskaźników są relatywnie wysokie i świadczą o niekorzystnej sytuacji. Czy nie lepiej byłoby podawać udział gospodarstw spełniających kryteria ilościowej i jakościowej DPR? Wartości wskaźników w % byłyby oczywiście niskie, ale czy nie bardziej wymowne? Jest to kwestia dyskusyjna.

5. Na stronie 67 Autor pisze „Uprawa poplonów wskazuje na umiejętną gospodarkę paszową w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą ...”. Czy rzeczywiście produkcja pasz w poplonach w warunkach gleb słabych (lekkich) stanowiła znaczącą pozycję w bilansach paszowych? Z badań wielu autorów, w tym także pracowników IUNG-PIB, jednoznacznie wynika, że poplony przede wszystkim uprawia się w celu poprawy struktury gleb. Na stronie 67 (u dołu) autor podkreśla, że „w gospodarstwach mieszanych uprawa poplonów była powszechniejsza niż w bydłowych”. Sądzę, że to stwierdzenie pozostaje w pewnej sprzeczności ze wcześniej podanym. A może poplony mają pewne znaczenie jako pasza, przede wszystkim, w gospodarstwach wielokierunkowych (mieszanych), głównie z uwagi na ekstensywną produkcję pasz dla różnych, niewielkich stad zwierząt, często żywionych w sposób tradycyjny?
6. Na stronie 52 (u dołu) jest sformułowanie „obydwa dochody”. Myślę, że bardziej zasadne byłoby sformułowanie „obie kategorie dochodów”.
7. Niewątpliwie badania ankietowe w 100 gospodarstwach były przedsięwzięciem pracowitym. W pracy nie znalazłem jednak informacji czy Autor sam je prowadził, czy też korzystał z pomocy doradców z rejonu Przysuchy.
8. Nie wiem jak obszerna była ankieta, ale czasem kwestionariusze załącza się do rozpraw doktorskich w formie załącznika lub aneksu. Dlaczego tego nie zrobiono?
9. Myślę, że można było sporządzić wykazy tabel i rysunków, podając strony na których są one zamieszczone.
10. Zastosowane jako jedno z kryteriów oceny produkcyjnej „jednostki zbożowe” są przez niektórych autorów kwestionowane. Nadal jednak się je stosuje. Może należało więc mocniej zaakcentować dlaczego Autor posługiwał się nim, a nie na przykład jednostkami pszenicznymi według koncepcji prof. dr hab. Franciszka Rudnickiego lub oceną w miernikach pieniężnych.
11. Są „różne szkoły” jeśli chodzi o formułowanie wniosków w pracach doktorskich. W recenzowanej rozprawie wnioski są sformułowane w sposób poprawny, ale według mnie mają one charakter podsumowania badań. Sądzę, że obok nich w końcowej części

pracy, zatytułowanej np. „Podsumowanie i wnioski” mogłyby się znaleźć 3-4 wnioski o charakterze generalnym.

Np.

- 1) Metodyka oceny zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych na różnych glebach powinna uwzględniać szereg kryteriów i wskaźników odzwierciedlających stopień realizacji celów produkcyjnych, ekonomicznych i ekologicznych.
- 2) O możliwościach i stopniu realizacji poszczególnych celów rozwoju zrównoważonego decydują uwarunkowania siedliskowe i organizacyjno-ekonomiczne, a zwłaszcza kierunek i intensywność produkcji.
- 3) Ocena możliwości zrównoważonego rozwoju gospodarstw powinna uwzględniać poziom infrastruktury gospodarstw i obszarów wiejskich oraz stopień zgodności z zasadami dobrej praktyki rolniczej.
- 4) Celowe jest wdrażanie jednolitej metodyki oceny zrównoważenia gospodarstw rolnych.

Ocena ogólna

Recenzowana rozprawa doktorska z uwagi na szeroki zakres analizy i specyfikę badanych gospodarstw ma w dużym stopniu charakter interdyscyplinarny. Analiza opiera się na relatywnie dużej liczbie gospodarstw, celowo dobranych. Charakteryzuje się ona kompleksowym, wieloaspektowym spojrzeniem na możliwości realizacji koncepcji zrównoważonego rozwoju, który jest pojęciem bardzo szerokim. Badania zlokalizowano w regionie, gdzie rozwój produkcji rolniczej napotyka szereg ograniczeń siedliskowych i strukturalnych, często pomijanych w ocenach. Doktorant zastosował dostosowaną do specyfiki obszaru badań i badanej populacji gospodarstw metodykę. Zastosował ją do oceny, znajdując częściowe potwierdzenie hipotezy badawczej.

Na podstawie przeprowadzonych badań własnych Autor stwierdził, że poziom zrównoważonego rozwoju gospodarstw warzywnych i bydłych w warunkach gleb lekkich był istotnie zależny od jakości gleby i intensywności produkcji mierzonej wielkością kosztów bezpośrednich ponoszonych na 1 ha użytków rolnych. Ponadto gospodarstwa ukierunkowane na chów bydła cechowały się wyższym stopniem zrównoważenia w warunkach większej powierzchni użytków rolnych. W przypadku gospodarstw

sadowniczych i mieszanych nie stwierdzono zależności zrównoważenia od powierzchni użytków rolnych, jakości gleb i intensywności produkcji.

Uważam, że Autor powinien uwypuklić znaczenie metodyczne pracy, a nawet podać schemat metodyki, uwzględniający poszczególne etapy oceny i stanowiące podstawę ich tworzenia kryteria i cele (grupy celów).

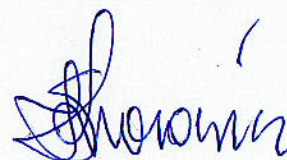
Mimo kilku uwag krytycznych, zapewne dyskusyjnych i sugestii pracę oceniam pozytywnie.

Po wnikliwym przestudiowaniu pracy, stwierdzam, że spełnia ona wymogi stawiane rozprawom doktorskim zgodnie z artykułem 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym ... (Dz.U. Nr 65, poz. 595 z późn.zm.).

Według mojej oceny recenzowana rozprawa doktorska może być podstawą do ubiegania się o stopień doktora nauk rolniczych w zakresie agronomii.

Skłania ona do refleksji i podejmowania podobnych prób, w aktualnych warunkach funkcjonowania polskiego rolnictwa. Pokazuje złożoność i wieloaspektowość problematyki i wnosi istotny wkład do badań nad rozwojem zrównoważonym.

Stawiam więc wniosek do Rady Naukowej IUNG-PIB o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie mgr inż. Bogusława Włodarczyka do publicznej jej obrony.

Puławy, 2016.06.08